

RECAİZADE EKREM'İN ARABA SEVDASI ROMANININ YAZILIŞ SÜRECİ*

Gizem AKYOL**

Öz: Bu makale, *Araba Sevdası*'nı Recaizade Ekrem'in şiirleriyle birlikte okuyup romanla şiirler arasındaki kurgusal benzerliklerden hareketle romanın yazılış süreciyle ilgili bir değerlendirme içermektedir. Recaizade'nin şair olarak en üretken olduğu yıllarda yazdığı bazı şiirler, romanın epizotlar hâlinde şiir olarak tasarlandığını düşündürmektedir. Başka bir deyişle Recaizade, şiiri bir roman taslağı olarak kullanmıştır. Özellikle 1875 yılında yazılan ve hikâye etmeye uygun bir şiir ile 1880'lerde yazılan bazı şiirler, romanla akrabalıkları açısından dikkat çekicidir. Recaizade'nin eserleri, metinler arası okumaya elverişlidir. Ekrem, kendinden intihal yapar gibi aynı ifadeleri, imajları veya hayalleri eserlerinde tekrar kullanmaktan çekinmemiştir. Bu, Ekrem'de âdeta bir yazma yöntemidir. *Zemzeme*'nin ikinci cildinde yer alan birkaç şiir, ileride yazılacak olan bir hikâye taslağı olarak sunulmaktadır. Söz konusu şiirlerdeki âşıklık hâli, *Araba Sevdası*'nda Bihruz'un aşk yüzünden düştüğü durumla benzetilmektedir. Yanı sıra romanda olayların gidişatını belirleyen "araba", "kitap" gibi kavramlarla âşğın sevgilide görmek istediği marifet, asalet gibi özellikler, romanla ilişki kurmaya müsait olan bu şiirlerde de başatır.

Anahtar kelimeler: *Araba Sevdası*, *Zemzeme*, Recaizade Ekrem, araba, roman, şiir.

The Writing Process of Recaizade Ekrem's Novel *Araba Sevdası*

Abstract: This article attempts to evaluate the writing process of *Araba Sevdası* novel by reading it together with Recaizade Ekrem's poems and subsequently analysing the fictional similarities between the novel and the poems. Some of the poems that Recaizade Ekrem wrote during his most productive years as a poet suggest that the novel was designed as poem in an episodic form. In other words, Recaizade Ekrem used poetry as a draft for the novel. Especially a poem written in 1875 which is suitable for narration, and some poems written in the 1880s are remarkable akin to the novel. Thus, Recaizade Ekrem's works are suitable for intertextual reading. As a writing method, he did not hesitate to reuse the same expressions, images or dreams in his works, almost self-plagiarizing. Similarly, a few poems in the second volume of *Zemzeme* are presented as a draft of a story to

* Atıf Bilgisi / Citation: Akyol, G. (2024). Recaizade Ekrem'in *Araba Sevdası* Romanının Yazılış Süreci. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), 131-142.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Date of Acceptance: 17.08.2023-11.01.2024

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

** Doç.Dr., T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: g.akyol@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3011-2444.

be written in the future. The state of love in the poems is similar to the state Bihruz falls into out of love in *Araba Sevdası*. Finally, concepts such as “car” and “book” which determine the course of events in the novel, and features such as ingenuity and nobility that the lover seeks in his beloved are also dominant in these poems, elements that facilitate the establishment of a relationship with the novel.

Keywords: *Araba Sevdası*, Zemzeme, Recaizade Ekrem, car, novel, poetry.

Giriş

1898’de Âlem Matbaası’nda basılan *Araba Sevdası* romanının ne zaman yazıldığıyla ilgili kesin bir bilginin olmaması romanla birlikte anılan birkaç tarihin varlığıyla ilgilidir. Romanın tefrikasına başlanıldığı yıl olan 1311’de (1896) *Servet-i Fünun*’un 258. sayısında Recaizade Ekrem tarafından “Araba” adlı bir makale yayımlanır. Burada romandan “Araba Sevdası yahut Bihruz Bey’in Âşıklığı nâmıyla bundan evvel yazmış olduğum hikâye” şeklinde bahsedilmektedir (Recaizade Ekrem, 1311/1896, s. 378). Romanla ilgili konuşulan tarihlerden bir diğeri ise 1889 yılıdır. Romanın “Erbâb-ı Mütâlaaya” başlıklı ön sözü 16 Teşrinisani 1305/28 Kasım 1889 tarihine işaret etmektedir ki bu tarihin, romanın yazılış tarihi olduğu yönünde genel bir kanaat hâkimdir.

1870’li ve 1880’li yıllar Recaizade’nin şair olarak öne çıktığı zamanlardır. On beş yaşından itibaren yazdığı şiirlerden oluşan *Nağme-i Seher* 1872’de basılır, döneminde büyük bir yankı uyandıran *Zemzeme*’ler 1880’lerde yayımlanır. *Zemzeme*’nin birinci ve ikinci ciltlerinde yer alan şiirlerin önemli bir kısmının yazılış tarihi 1870’lerdir. Recaizade’nin özellikle 1875-1884 yılları arasında yazdığı bazı şiirler *Araba Sevdası* romanıyla birlikte düşünülmeyi mümkün kılan bir kurguya sahiptir. Başka bir deyişle, söz konusu yıllara ait şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla Recaizade’nin aklını meşgul eden konular vardır ve söz konusu konulara olan ilgisi *Araba Sevdası*’nda da devam etmiştir. Biraz abartarak söylemek gerekirse, Recaizade romanın yazılışından evvel uzun bir süre düşünmüş ve adeta romanın epizotlarını önce şiir olarak kurgulamıştır. Bu kısa değerlendirme, *Araba Sevdası* romanı ile şiirler arasındaki benzerliklerden hareketle, romanın en azından düşünsel hazırlığını 1870’lere dayandırmak gibi kesin bir hükmü mümkün kılmasa da bu konuda bir şüpheyi ortaya koymaktadır. Tam bu noktada şunu hatırlamakta fayda var: Edebiyat ihtiyacının, edebî zevkin şiirle karşılandığı; duyguların şiirle şekillendiği bir dönemde Tanzimat aydınının düşünme alışkanlıklarının büyük ölçüde şiirin sunduğu olanaklarla biçimlendiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda, Bihruz’un Periveş’e mektup yazarken şiirlere başvurması ve onlardan yararlanması, bu çalışmada iddia edildiği gibi, Recaizade’nin romanı yazma sürecine benzemektedir. Konuyu şiirler üzerinden ele almadan önce, Recaizade’nin yazma tarzı ve özellikle edebî türler ve metinler arası düşünme alışkanlıkları üzerinde durmak, romanla şiirler arasındaki ilişkiyi görmek açısından faydalı olacaktır:

1. Recaizade'nin Yazma Yönteminin Düşündürdükleri

Karakterleriyle, kurgusuyla, çevre dekorları, yalnızlık, can sıkıntısı gibi bazı kavramları ele alış biçimiyle Türk romancısına bir alan açan *Araba Sevdası*'nın Recaizade açısından belki de olumsuz addedilebilecek özelliği şair Recaizade'ye gölge düşürmesidir. Romanın güçlü etkisi *Nağme-i Seher*'den *Nijad Ekrem*'e kadarki üç yüz elli dört şiirin geri planda kalmasının önemli sebeplerinden biridir. Bunun yanı sıra, Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Ekrem'in şairliği bahsinde ortaya koyduğu bazı hükümler bu şiirlere âdeta mesafeli durulmasına sebep olmuştur. Oysaki Recaizade'yi ve onun edebî anlayışını en iyi yansıtan eserleri tiyatro, roman ve hikâye türlerindeki eserler değil, şiirleridir. Recaizade, şiirlerinde Recaizadeliliğini ortaya koymuştur. Bu şiirlere farklı bir gözle bakmak, Ekrem'in diğer eserleri açısından da yeni yaklaşımlar sunacaktır.

Ekrem'in şiirleri açısından dikkate değer olan özelliklerden biri, bu şiirlerin romancı gibi düşünen bir şair elinden çıktığı izlenimini uyandırmalarıdır. Şiirlerin birçoğundaki hikâye kurgusu dikkat çekicidir. Özellikle *Zemzeme*'nin ikinci cildindeki “aşağı doğru sırasıyla giden yedi sekiz parça manzume” ileride yazılacak olan bir hikâye tasavvuru ve tanzimi olarak takdim edilmiştir (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 53). Bunlar, kitaptaki sıraya göre “Tevvüh” (14 Teşrinisani 1299/26 Kasım 1883), “Bir Manzara-i Şebâne” (14 Eylül 1299/26 Eylül 1883), “Şikâyet” (23 Teşrinievvel 1299/4 Kasım 1883), “Göz Görmediği Zaman Gönül Hissedermiş” (tarih yok), “Muvâfakat-ı Rü'yet ü His” (24 Eylül 1299/6 Ekim 1883), “Yine Ne Hoştu” (6 Eylül 1299/18 Eylül 1883), “İftirâk” (3 Teşrinievvel 1299/15 Ekim 1883), “Nâz u Niyâz” (5 Teşrinievvel 1299/17 Ekim 1883) adlı şiirlerdir. Yine aynı yıllara ait bir şiir olan “Hülyada Bir Temâşâ” (18 Şubat 1299/1 Mart 1884)'da da hikâye özelliği dikkati çeker.

Ekrem, kitapların tertibinde şiirlerin yazılış tarihlerini göz ardı etmiş ve seçtiği eserlerde şiirlerine yer vermiştir. Örneğin 7 Teşrinisani 1300/19 Kasım 1884 tarihli bir şiir olan ve bir hikâyeyi anımsatan “Buhrân-ı Sevdâ”, *Zemzeme*'nin ikinci cildindeki şiirlerle aynı dönemde yazılmasına rağmen *Pejmurde*'de yer almaktadır. Görüldüğü gibi hikâye kurgusuna sahip olan bu şiirlerin hepsinin yazılış tarihi birbirine yakındır. Öyle anlaşılıyor ki Recaizade 1880'lerde bir hikâye/roman yazmanın hazırlığı içindedir.

Recaizade'nin şiirleriyle ilgili önemli bir özellik de metinlerarası okumaya elverişli olmalarıdır. Recaizade tekrarlayan kavramları, imajları ve hayalleri âdeta bir yazma metodu hâline getirmiştir. Bu nedenle birçok şiir birbirini çağırmakta, birbirine uzanmaktadır. Kimi zamansa, bir mısraya dipnot ilave edilerek o mısraın bir benzerinin hangi şiirde farklı yolda söylendiği belirtilmiştir. Bütün bu tekrarlarla Recaizade âdeta kendinden intihal yapmıştır. Örneğin *Zemzeme*'nin üçüncü cildindeki şiirlerden biri olan “Yakacık'ta Akşamdan Sonra

Bir Mezarlık Âlemi”nin (28 Haziran 1300/10 Temmuz 1884) dikkat çekici mısralarından biri olan *Öldürdü hasretin beni.. öldürdü hasretin!* mısrasında tekrar ile sağlanan duygusalılık ve etkileyicilik, gençlik yıllarına ait şiirlerden oluşan *Nağme-i Seher*’in bazı manzumelerinde de söz konusudur. *Nağme-i Seher*’deki bir şarkıda geçen *Sürsün bu firâk haşre sürsün*, yine başka bir şarkıda yer alan *Beni öldür beni öldür*, bir gazelin ilk mısrasındaki *Öldür beni öldür* şeklindeki ifadeler Ekrem’in kendi içinde belli ilke ve kurallara uyulan bir yazma yöntemi olduğunu düşündürmektedir¹ (Mahmut Ekrem, 1288/1872-1873 s. 65).

Kelime tekrarları dışında şiirler arasında daha büyük benzerlikler de söz konusudur. *Zemzeme*’nin üçüncü kitabındaki şiirlerin büyük bir kısmı birinci ve ikinci ciltteki şiirlerle birebir aynı duyguların ve düşüncelerin sevkiyle yazılmıştır. Örneğin; 20 Teşrinievvel 1300/1 Kasım 1884 tarihli “Yaprak” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1301/1885-1886, ss. 62-64) adlı şiir ile 1 Kânunuevvel 1300/13 Aralık 1884 tarihli “Hilâl-i Seher”in bir kısmı (Recaizade Mahmut Ekrem, 1301/1885-1886, s. 28) *Zemzeme*’nin birinci cildindeki şiirlerden biri olan “Çiçek”le (tarihsiz) tematik olarak benzer (Recaizade Mahmut Ekrem, 1306/1890-1891, ss. 27-29). *Pejmurde*’deki şiirler de *Zemzemeler*’deki şiirlerin devamı niteliğindedir. 7 Teşrinisani 1300/19 Kasım 1884 tarihli “Buhrân-ı Sevdâ” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, ss. 106-110), “Yine Hilâl-i Seher” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, ss. 40-46), “İki çocuk bırakarak hamile olduğu hâlde terk-i hayat eden genç bir kadın için pederi lisânından söylenmiş bir mersiye” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, ss. 65-67), “Bülbül” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, s. 83), “Bahardan Bir Yaprak yahut Zemzeme’den Bir Nefha” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, ss. 33-35), “Bir Kızcağız İçin” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, ss. 68-69), “Mekke’de Fevt Olmuş Bir Zât İçin Kitâbe-i Seng-i Mezar” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, ss. 63-64), “Kitâbe-i Seng-i Mezar” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, ss. 64-65), “Bu Da Oğlum Emced İçin” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1311/1895-1896, ss. 130-132) adlı şiirler *Zemzeme*’lerdeki şiirlerle kurgusal açıdan örtüşmektedir. Muhtemelen bu benzerlikler dolayısıyla Ali Ekrem *Pejmurde*’yi değerlendirirken kitaptaki şiirlerin Ekrem’in şairlik hüviyetine yeni bir şey ilave etmediğini ifade etmiştir (1339/1923, ss. 36). *Pejmurde*’deki şiirlerden “Yine Hilâl-i Seher” ise *Zemzeme*’nin üçüncü cildinde yer alan “Hilâl-i Seher” adlı şiirin yeni bir yorumudur. İki şiirin de vezni mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün’dür.

Görüldüğü gibi Recaizade kendi içinde sürekliliği olan bir edebî yaklaşımı benimsemiştir. Ona atfedilen ferdilik, kaynağını biraz da kaideleri kendisi tarafından tayin edilen bu yazma yönteminden alır. Recaizade, bu yöntemi *Nijad Ekrem*’de bir üst seviyeye taşımış ve aynı konuyu hem nazmın hem de nesrin

¹ Kullanılan vezne göre kelime seçiliyor olma ihtimalini de düşünmek gerekir.

olanakları içinde yeniden ele almıştır. Bu, Batı şiirinde görülen bir yazma yöntemidir². *Nijad Ekrem*'deki şiirlerin büyük bir kısmı adeta bir hikâye kurgusuyla bir daha yazılmıştır. Örneğin “Unuttun Mu?” adlı anı ile “Süslü Bir Kütüphâne” adlı şiir aynı konunun iki farklı şekilde yazıldığı metinlerdendir. “Unuttun Mu”da Nijad’ın biriktirdiği harçlıklarla bir kütüphane kurmak isteği anlatılır:

Viktor Hugo'nun külliyyatı gelecek. Alfons Dode'nin külliyyatı teclid ettirilecek. -Gerçek bu cilt paralarını siz vereceksiniz. Vaadiniz var, unutmadınız ya?- Büyük Atlas ısmarladım... O gelecek... Daha başka kitaplar da sipariş ettim. Kütüphaneyi ne vakit ısmarlayacağız?' (...) Şimdi görüyor musun, Nijad? Bunların hiçbirisi olmadı. Kitaplarının birtakımı gelmiş, Alfons Dode'nin külliyyatı ciltlettirilmiş idi. Fakat kütüphanen ısmarlanamadı. Bu gelinceye kadar muvakkaten bıraktığın yerde bütün kitapların hâlâ âlûde-i gubâr-ı metrûkiyet duruyor (Recaizade Mahmut Ekrem, ty).

“Süslü Bir Kütüphâne”de ise bu kez şiirin olanakları kullanılır:

Üçer beşer edinin sevdiği kitaplarını
Koyup nizamlayacak süslü bir kütüphâne...

Yegâne maksadı işte zavallımın bu idi,
Bu maksad uğradı bir silleye zalûmâne!

Kitapları duruyor hepsi muğber u mebhût
Müşâbih öylece bir cümle-i perîşâne (Recaizade Mahmut Ekrem, ty)

Kitaptaki neredeyse bütün mensûreler ve şiirlerde bir kelime veya cümle, kendisinden önce gelen kelime veya cümleye bağlanır. Başka bir deyişle bir konu, aynı konuyla ilgili başka bir yerle bağlantılı kılınır, oraya işaret eder. *Nijad Ekrem*'de eserin özeti niteliğinde olan bir şiir bulunur: “Şuun-ı Âleme Karşı”. Şiir Nijad’ın hatırasını taşıyan eşyalara, mekânlara, tabiata seslenilerek Nijad’ın onlardan sorulduğu bir kurgu ile yazılmıştır ve şiirin her üçlüğü eserdeki mensur şiirlerle ve diğer bazı şiirlerle birlikte düşünölmeyi mümkün kılarak bir tür metinlerarası ilişki kurmaya müsaittir. Oldukça uzun olan bu şiirin bazı mısraları kitaptaki mensûrelerden İstinye, Margirit, Son Tenezzüh, Zembulî, Mevt.. Nijad, Bir Cevap Ki Kitap Olmalı İdi, Güvercinler, Galeyân-ı Hamiyet, Bu Da Nijad İçin, Süslü Bir Kütüphane, Nijad Öldü Ben Yaşıyorum, Fonografa, Bu Da Ona ve Kendim İçin ile buluşur.

² 1877-1962 yılları arasında yaşayan Alman şair, romancı deneme yazarı, ressam ve eleştirmen olan Hermann Hesse de bu yöntemi kullanmıştır.

2. Romanın Epizotları Olarak Şiirler

Bütün bu karşılaştırmalar, Recaizade'nin *Araba Sevdası*'nı yazarken şiirlerinden birçok şeyi ödünç almış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Özellikle 1875 yılında yazılan ve hikâye etmeye uygun bir şiir ile 1880'lerde yazılan bazı şiirler romanla akrabalık açısından dikkat çekicidir. 1291 (1874/1875) gibi oldukça erken tarihli bir şiir olan "Aceb Kimdi?" Bihruz Bey'in Periveş'le Çamlıca Bahçesi'ndeki ilk karşılaşmasını anımsatan mısralarla başlar, Periveş'in Bihruz Bey'in buluşma teklifine cevap vermeden landosuyla hızla uzaklaşmasını hatırlatan mısralarla sona erer. Şiirin yazılış tarihinin *Araba Sevdası*'nda vaka zamanı olan 1870'ler oluşu da ilgi uyandırmaktadır.

Romanda Periveş Hanım'ın landosu "ikinci defa geçtiği sırada o beyaz baş yine evvelki hareketi tekrar edince Bihruz Bey'in söze başlamasıyla" Keşfi Bey'le aralarında bir konuşma cereyan etmiştir. Bu diyalogun küçük bir kısmı şöyledir:

- *Monşer* kimin bu lando?
- Lando'yu tanıyamadım.
- *E la blond?*
- *Blondu* tanıyacağım gibi... (Recaizade Mahmut Ekrem, 1314/1898-1899, s. 12)

Şiir de romandaki bu karşılaşmadan sonra etkileyici güzelliğiyle dikkat çeken hanımın kim olabileceğine yönelik konuşmayı anımsatan mısralarla başlar:

Aceb kimdi o mihr-i nâz-perver
O baygın, nâzik yüzlü dilber?

Ki oldum nâgehan yolda mukâbil
Hırâm-ı nâzına cân oldu mâil

Bana baktıkda oldu nîm-handan
Bu hâlet şevkımı etti fûrûzan.

Çalıştım bir zaman teşhîse ammâ
Müyesser olmadı hâll-i muammâ (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 24).

Romanda, Bihruz Bey'in Periveş'in dış görünüşünden bahsettiği satırlarda üzerinde durduğu ilk konu Periveş Hanım'ın bakışlarıdır: "... sarışın hanımın en büyük, en müessir güzelliği bakışıyla dudaklarında idi. O bakışta bilmem ne hiddet vardı ki dikilip durduğu vakit taalluk ettiği gözlerden bir bârika-i seyyâle gibi nüfûz ederek ta cangâha vasıl olur ve sûz u tab-ı harikulâdesi karşısında yürekleri tir tir titretirdi" (Recaizade Mahmut Ekrem, 1314/1898-1899, s. 18). Şiirde de bürkayı delen bakış, âşığın gönlünü fethetmiştir: "Gözüm veçhindeki

hüznü seçerdi / Nigâh-ı tîzi bürkadan geçerdi” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 24).

Periveş'in giydiği kıyafeti, ondaki güzelliği tamamlayan bir unsur olarak değerlendiren Bihruz'un uzun tasvirlerinde kullanılan ifadeler ve yüzün gökyüzü ile ilişkilendirildiği satırlar şiirdeki bir mısraya sığmış gibidir. Örneğin Periveş Hanım'ın yaşmağı “toz pembesi rengindeki yanakları üzerinde yeni açmış bir güle pîrâye-bahş olan buhâr-ı lâtif hükmünü” verdirir (Recaizade Mahmut Ekrem, 1314/1898-1899, s.19). Şiirdeki “Nikâb-ârâ idi bedr-i cemâli / Buhâr altında mehtâb” misali (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 24).

Bihruz Bey'in Periveş Hanım'ın kendisiyle ilgilendiğini düşündüğü o -kararsız-sahne şiirdeki şu mısra ile uyumludur: “Sokuldukça ben eylerdi tecânüb /Çekilsem etmek isterdi takarrüb” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 24). Periveş'in, Çengi Hanım'la konuşurken Çamlıca Bahçesi'ni kast ederek “Gelecek cuma da gelelim, hem doğruca buraya girelim” sözleri üzerine Bihruz Bey “Saat kaçta?” diye sormuştur. Tam o esnada Keşfi Bey'in sesiyle hanımların dikkati dağılır ve Bihruz Bey'in sorusu cevapsız kalır. Aradan zaman geçmeden Periveş'le Çengi Hanım landolarına binerek oradan uzaklaşırlar. Şiirde ise hanımların ani gidişini anımsatan mısralar şöyledir:

Binip gerdüneye nâgâh gitti
Daha cân bulmadan ümîd bitti!

Nazardan kendi git git oldu gâib
Hayâlî gönlüme kaldı musâhib.

Eder hâlâ lisânımda tekerrür
Şu söz kim eyler icâb-ı tekerrür:

Aceb kimdi o mihr-i nâz-perver
O baygın gözlü nâzik yüzlü dilber? (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 25).

Görüldüğü gibi “Aceb Kimdi?” adlı şiir özellikle romanın ilk kısımlarını çağrıştırmaktadır. *Araba Sevdası*'nda görmek, bakmak veya temâşâ etmek gibi eylemler roman boyunca doğrudan veya dolaylı olarak tekrarlanır. *Zemzeme*'nin ikinci cildindeki 1883 tarihli bazı şiirler de romandaki bu kavramları akla getiren unsurlar açısından dikkat çeker. Bu şiirlerde müşahede edilen, temâşâ edilerek tecrübe edilen bir aşk hikâyesi vardır. Bu temâşâ bazen hayalde gerçekleşir. 1883 tarihli bu şiirler için Tanpınar bir aşk hikâyesi taslağı olduklarını söylemiştir (1997, ss. 482). Bunlar, Recaizade'nin yazmak istediği hikâyenin belli motifler hâlinde tasarlandığını düşündürmektedir.

“Kitap” kelimesi *Araba Sevdası*'nın “gizli” karakteri gibidir. Bihruz Bey'in davranışlarını yönlendiren unsurlardan biri araba ise diğeri de kitaplardır. Hikâye-şiirlerden biri olan “Şikâyet”te âşık, sevgiliyi unutmak için eline bir kitap

alır, bu yolla teselli bulmaya çalışır. Bu, aynı zamanda yeni bir avunma biçiminin şiirde kendine yer bulmasıdır:

Kalmayıp dilde tahammül nâgâh
Fikrimi senden ayırmak için âh

Alırım destime artık bir eser
(Dikkat eyle buna ey nûr-ı nazar!)

Rast gelse göze bir fikr-i zarîf,
Bir güzel nükte, ya bir hissi latîf

Bir müessir sühân-ı taze-meâl
Bir hazîn hal ya bir hüsn-i hayâl

Gösterirsin yine der-ân bana rû
Dîde mahzûn u perîşan gîsû

Görünürsün sen o hâletle bana
Onların en güzelinden hasnâ!

Dalarım fikrine tekrar senin
İsterim derdini her bâr senin (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, ss. 20, 21).

Romanda Bihruz da Mösyö Piyer'in hediye ettiği kitapları okuduktan sonra hayallere dalar³:

Salı akşamı Mösyö Piyer'in getirdiği kitabın içindeki şevk-engiz *imağ*ların temâşâsından sonra nûzhetgâh-i hayalînin ötesinde berisinde *Venüs* âlemine mensup som mermerden birtakım dilrübâ heykeller, bu heykellerin etrafında üçer beşer dolaşır *nenfler*, suları yeşil havuzlar içinde mercan gagalı, lâl gözlü, uzun boyunlu, kardan beyaz nazik kuğularla birlikte şînâverlik eder sırma saçlı, mavi gözlü, güneş yüzlü periler de peyda olmuştu (Recaizade Mahmut Ekrem, 1314/1898-1899, s. 56).

Hikâye-şiiirlerden biri olan “Teevvüh”te de kitapla âşıklık arasında bir ilgi söz konusudur. Şiirde âşık, sevgiliyi yatağında uykusu kaçmış ve elinde kitabıyla düşünmektedir:

Fikrini kimdir eyleyen meşgûl?
Ne yapar şimdi sevdiğim acaba?
Şöyle meşhûd olur hayâli bana,
Ki edip câme-hâb-ı nâza duhûl
Yatmış ammâ ki uykusu kaçmış
Da'vet-i nevm için kitab açmış

³ Hayalde temâşâ, Recaizade Ekrem'in şiirlerinde de sık kullandığı bir motiftir. Özellikle Zenzeme'nin ikinci kitabındaki Bir Manzara-i Şebâne (14 Eylül 1883), Hülya'da Bir Temâşâ (18 Şubat 1883) adlı şiirler doğrudan doğruya hayal âlemindeki sevgiliye duyulan aşkı anlatır.

Ben olaydım ah elinde o kitab!
 Bana ma'tuf olaydı enzârı
 Seyredip bir zaman o didârı
 Galib olduktan sonra çeşmine hâb
 Düşerek yastığa elinden ben
 Bus edeydim cebin-i pâkenden! (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 55)

“Şikâyet” adlı şiir, Bihruz’un *Nuvel Eloiz*’den aldığı ilhamla Periveş’e yazdığı mektubu anımsatan mısralara da sahiptir. Bihruz bu mektupta “... Her ne kadar bazı *talânlar kültive* ettimse de zât-ı ismetânelerine lâyük olmadığımı itiraf ile kendimi bahtiyar sayarım!” şeklinde yazmıştır (1314, s. 42). Şiirdeki mısralar şöyledir: “Ger değilsem sana zaten lâyük / İhtiyârımla mı oldum âşık? (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 61).

Periveş’in güzelliğine bakmaya cesaret edememesi ve bu sevdanın pençesine yakalanmaması gerektiğini düşünen Bihruz’un bu hâli şiirde “Ne için gördü gözüm âh seni! / Hangi hâlin beni bend etti sana/ Bu felâket nereden geldi bana?” mısralarında (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 59) karşılık bulmuş gibidir.

Bihruz Bey yine aynı mektupta, gelecek cuma için Periveş’ten cevap alamamasını kusur işlemiş olabileceğine bağlayarak ondan af diler: “... birden bire nazar-ı ismetânenizden düşüvermiş olmaklık için ne kusur etmiş olduğumu bilemiyorum ve bâhusus bahçeden çıkıp acele landonuza atlayışınız ve giderken bin can ile muntazır-ı iltifatnâmeniz olan bu âşık-ı biçârenize bir *adiyö!* bile demekliğe tenezzül buyurmayışınız!... Artık bu *ensûl*lerin yüreğimde açtığı kanlı yaraların acısı ebediyete sürecektir” (Recaizade Mahmut Ekrem, 1314/1898-1899, s. 42). “Yine Ne Hoştu” adlı şiirde de muhtemel bir kusurdan bahsedilir. Aynı zamanda şiir, Bihruz’un Çamlıca Bahçesi’nde Periveş’in landosunu görme emeliyle dakikalarca beklediği anların anlatıldığı satırları da çağrıştırmaktadır. Romanda Periveş’e verilmek üzere günlerce Bihruz’un cebinde gezen mektup, şiirde bir arıza olarak belirir:

Yine ne hoştu dün gece civârına azîmetim!
 İtâre-i râkimeye tereddüd üzre cür’etim!
 Arızamın kabûlüne görünce lûtf-ı rağbetin
 Dilimde tâb koymadı kelâma fart-ı hayretim.
 Fakat niçindi görmedim dönüşte bir daha seni
 Tebeddül etti gussaya hakikaten meserretim.
 Sebep mi oldu def’aten ârizam infîaline?
 Çoğaldı bu merak ile teessüfüm, kudûretim.
 Bilinmeden olan kusûr sezâ-yı afv ise eğer,
 Bağışla sen dahi benim hulûsuma kabâhatim.

Nezâket-i muâmelen mükerrer etti aşkımı
 Muhakkak oldu sevdiğim benim sana esâretim.
 Perestîş etmek isterim hulûs u şevk ile sana,
 Aceb olur mu ruhsatın? Suâle yok cesâretim.
 Dirîğ iltifat ile mükedder etme gönlümü,
 Elindedir bütün senin neşât u zevk u lezzetim! (Recaizade Mahmut Ekrem,
 1300/1884-1885, s. 66)

Bihruz Bey'in Periveş'le "zihninin usandırıcı meşguliyeti" (Recaizade Mahmut Ekrem, 1314/1898-1899, s. 31) hikâye-şiiirlerden biri olan "Göz Görmediği Zaman Gönül Hissedermiş"te benzer bir tasavvurla ifade edilir:

Etmemişken bir iltifât bana
 Nasıl oldum bu rütbe mecbûrun?
 Görmemişken yüzün bir hâlâ
 Kapladı cânımı bütün nûrun
 Bu perestîş ne gâibâne sana?" (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-
 1885, s. 63)

"Muvâfakat-ı Rü'yet ü His"te sevgilinin yalnızca dış görünüşü değil, bu görünüşe eşlik eden tavırları ve asaleti ön plandadır:

"Nâzında o mertebe hırâmın
 Kim rûh-ı revân denilse lâıyk!
 Reftârına ol kadar muvâfık
 Etvâr-ı mekânet-iltizâmın,
 Kim sen yürüdükçe kalsa şayân;
 Hasretle delâl ü işve hayrân!

Reşk etse sezâ bütün melâik,
 Handen o kadar latîf ü dilber!

Meshûru olur duyan periler (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 64)

Şiiirde, sevgilinin güzelliğinin niteliği ve hâlinin güzelliği romanda Bihruz Bey'in Periveş'le Çengi Hanım'ı Çamlıca Bahçesi'nde arkalarından takip ederken Periveş'in yürüyüşüne hayran kaldıktan sonra "yüzü melek, huyu melek, *esprisi* fevkalâde, *edükasyonu* mükemmel ve bu haysiyetlerle gayet *nobl* bir familyaya mensubiyeti şüphesiz olan bir hanımefendi" şeklindeki düşüncelerine oldukça benzer (Recaizade Mahmut Ekrem, 1314/1898-1899, s. 22). Bihruz Bey, Periveş'in terbiyeli, ahlâklı, eğitimli bir kadın olduğuna kendini inandırmıştır. Bu

özellikleri, güzellikten daha değerli görür. “Muvâfakat-ı Rü’yet ü His”te de sevgilinin dış güzelliğini pekiştiren unsurlara dikkat çekilir⁴:

Söz söyleyişin o rütbe nâzik!

İrfân u zarâfetin, cemâlin,

Fevkinde bütün bütün hayâlin! (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 65)

Sonuç

Araba Sevdası bir Çamlıca romanıdır. Çamlıca'nın ise Tanzimat aydınları için özel bir anlamı vardır. Mustafa Fazıl Paşa, Çamlıca'daki köşkünün penceresinden görünen yeşillik alanın tanzimi için epey uğraşmış ve 1867'de Belediye Bahçesi adıyla halka açılmasını sağlamıştır. Bu bahçe kısa zamanda şehrin en çok rağbet gören mesire yeri olmuştur. Namık Kemal, Ziya Paşa gibi devrin önde gelen aydınları Paşa'nın devamlı misafirlerindedir (Özgül, 2018, s. 252). Recaizade Ekrem de bahçenin yakınlarında bir köşk kiralar ve bir yazını Çamlıca'da geçirir (Es, 1945a, s. 5). İşte Recaizade Ekrem'in *Araba Sevdası*'nı o yaz Çamlıca ikâmetinde yaşadığı, şahit olduğu olaylardan esinlenerek yazdığını söyleyebiliriz (Es, 1945b, s. 5). Dolayısıyla Bihruz Bey tipi o tecrübeden doğar. Periveş'in bazı özelliklerinin de yine oradaki bazı gözlemlere dayanılarak romanın tefrikasından çok daha önce şiirlerle oluşmaya başladığı düşünülebilir.

Şiirin, başka bir eser için bir çalışma yöntemi olarak kullanılması da ayrıca üzerinde durulabilecek bir konudur. Romanın vaka zamanı ile özellikle “Aceb Kimdi?” adlı şiirin yazılış tarihi birbirini tutmaktadır. 1870'lerin ilk yarısına denk gelen bu tarih, Ekrem'in Çamlıca'da geçirdiği vakitle de uyumludur. Tanpınar, romanın yazılış tarihini 1889 olarak kabul etmekle birlikte, romandaki olayların “Nağme-i Seher'in neşrinden sonra” meydana gelen bir vakanın değiştirilmiş bir hikâyesi olduğunu belirtir (1997, s. 490). *Nağme-i Seher*'in basımı 1871'dir. Tarihler arasındaki bu yakınlık, romandaki karakterlerin Recaizade'nin zihninde 1870'lerde yavaş yavaş belirmeye başladığı yönündeki ihtimali artırır.

⁴ Marifet, irfan, zarafet Recaizade'nin şiirlerinde “ideal” sevgilinin önemli özelliklerindedir. Zemzeme'nin ikinci cildindeki şiirlerden biri olan Teessüf (29 Temmuz 1297/10 Ağustos 1881)'te bu özelliklere sahip olmayan sevgilinin âşığın gözünden düşmesi anlatılır:

Sözdür mihekk-i cevher-i mâhiyyet-i beşer,

Bir sözle anlaşıldı senin de meziyyetin.

Söz söyledin ne olduğunu şimdi anladım,

Ağz açmadan mücânebetinde isâbetin.

Perverde-i cehâlet imişsin yazık sana!

Bildim bu hâli kalmadı nezdimde kıymetin (Recaizade Mahmut Ekrem, 1300/1884-1885, s. 83)

Romanın ön sözündeki tarih ile şiirlerin yazıldığı tarih arasındaki süre Recaizade Ekrem'in çalışma tarzı ile uyumludur. Recaizade, "en ufak bir mektup için dahi bir çok müsveddeler yapar. Yazar, çizer, düzeltir, bir başka cümle kurar, kelimeyi beğenmez, değiştirir, saatlerce işitilmemiş bir söz arar (Es, 1945, s. 5). Ali Ekrem (Bolayır)'ın aktardığına göre, Recaizade düşünerek yazdığı hâlde müsveddeler üzerinde bile pek çok değişiklik yapar, en küçük bir notu atmayarak saklar (1339/1923, s. 80). Düzen ve seçicilik konusunda dikkat çekici bir çalışma mesaisinin insanı olarak Recaizade'nin *Araba Sevdası* gibi bir romanı meydana getirirken nasıl bir nazarî ve amelî süreçte olduğunu tahmin etmek zor değildir. Sonuç olarak Recaizade, uzun bir süre kendisini meşgul eden konuları önce şiirle ifade etmiş, ardından roman olarak ele almıştır. *Araba Sevdası*; şiirleri adeta tasdik etmiş, doğrulamıştır. Türk edebiyatındaki etkisi düşünüldüğünde ise Recaizade'nin benzer konuları roman biçiminde daha iyi anlattığı görülmektedir.

Kaynakça

- Ali Ekrem (Bolayır). (1339/1923). *Recaizade Mahmud Ekrem Bey, Hayatı ve Âsârı*. Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.
- Es, H. F. (1945a). Recaizade'nin Çalışma Tarzı ve Yazı Adetleri. *Akşam*, 29 Nisan, 5.
- Es, H. F. (1945b). *Araba Sevdası Romanı Nasıl ve Ne Zaman Yazıldı? Akşam*, 3 Mayıs, 5.
- Mahmut Ekrem. (1288/1872-1873). *Nağme-i Seher -Mensur Bazı Hayâlat ve Âsâr-ı Sâire İle Müzeyyel Dîvançe-i Eş'âr*.
- Özgül, M. K. (2018). *Seke Seke Ben Geldim III*. Ankara: Çolpan Yayınları.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (ty.). *Nijad Ekrem*. Selânik Matbaası.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (1300/1884-1885). *Zemzeme*. (İkinci Kısım), Birinci Tab'ı, Matbaa-i Ebuziya.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (1301/1885-1886). *Zemzeme* (Üçüncü Kısım). Matbaa-i A.K. Tozluyan.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (1306/1890-1891). *Zemzeme* (Birinci Kısım, 2. bs.). Karâbet Matbaası.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (1311/1895-1896). *Pejmürde*. Âlem Matbaası.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (8 Şubat 1311/20 Şubat 1896). *Araba*. *Servet-i Fünun*, (258), 278-279.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (1314/1898-1899). *Araba Sevdası*. Musavver Millî Hikâye, Âlem Matbaası.
- Tanpınar, A. H. (1997). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.